

Sait Çetinoğlu: Diyarbakır Vilayeti'nin Soykırım Öncesi (1914) Sosyo - Ekonomik Özeti ve Soykırım - II

Posted on 15/09/2020

«Bu yurdu yalnız Ermeniler değil Geldaniler,[\[1\]](#) Asuriler de istiyorlar. Bunların hepsine yurt vermek lazım gelirse bize yurt kalmaz. Bizden o kadar çok fazla yurt istiyorlar.»[\[2\]](#)

Tanrının bir lütfu olarak Savaş!

Resmi tarih, Osmanlı'nın Savaşa bilinçli olarak değil, tesadüfen tekrarlar, buna göre de bir senaryo hazırlar: Alman gemilerinin Sivastopol'u bombalaması ile Osmanlı'nın Almanlar tarafından fiilen savaşa sokulmuştur. Amiralin cebindeki Osmanlı komutanının bombalama emrinden söz edilmez. Almanlar Savaşta yenildiğinden Osmanlı da yenilmiş sayılmıştır!

Savaştaki saf tercihleriyle savaşa bilinçli olarak katılarak imparatorluk içindeki sorunların pek çoğunu çözeceklerine inandıkları gibi, dışa doğru yayılma tahayyüllerini de gerçekleştireceklerini hesaplıyorlardı. Savaşın başlamasından üç gün sonra, İTC'nin önemli siması Hüseyin Cahit Yalçın İTC resmi yayın organındaki "Beklenen Gün" başlıklı makalesinde, bu sevinci dile getirir.

Hüseyin Cahit için Savaş, ile gelen, umulmadık bir lütf ve beklenen günün sevincidir: "savaşın, kaçınılmaz sonunun gelmekte olduğu, Türk halkının başına konmuş talih kuşu olduğunu... beklenen günün nihayet geldiğini... Türklerin daha önceden yapamadıkları..."

tarihî hesabı göreceklerini...” yazarak, Türklerin, “tarihin henüz yazmadığı intikam ve dehşeti yaşatacaklar[1]”[\[3\]](#) fırsatı yakaldıklarının altını çizer.

Savaşın sonunda gözaltına alınarak Malta’ya gönderilen Hüseyin Cahit, İTC’nin Savaş içinde çözeceği sorunların başında Ermeni Sorununun geldiğini ifade etmiştir.

Hüseyin Cahit’e kulak kabartırsak.

Daha Savaşın başında buna dair bir ajandanın olduğunu anlıyoruz.

Savaş içinde ülkenin iç ve dış siyaseti bakımından büyük etki yaratmış olan işlerden biri de Ermeni sorunudur. Ülkenin savaş içinde önemli bir Ermeni sorunuyla karşılaştığını, ilk kez, Çanakkale’ye gittiğimiz zaman, Enver’in ağzından işitmişim.

Kafkas cephesindeki olaylardan söz ettiği sırada Ermenilerin aldatmaları yüzünden ordunun çektiği zorluğu, uğradığı ziyanları ve düştüğü tehlikeyi anlatıyordu.

Başkaldıran Ermeni çeteleri, Türk ordusunu arkadan vurmak için erzak kollarına saldırıyorlar, yaralıları öldürüyorlar, düşmana casusluk yapıyorlar, sözün kısası, Türk ordusu için bir felaket yaratıyorlardı.

Enver, bu tehlikenin önünü almak için, Doğu illerindeki bütün Ermenileri yerlerinden kaldırarak başka yanlara göndermek gereğine inandığını söylüyordu. Bu girişimin büyüklüğü ve zorluğu karşısında duraksadığımı görünce, zihnimde kalıp da yöneltemediğim bir soruyu karşılamak ister gibi açıklama yaptı: ‘Bununla birlikte’ dedi, ülkede çalışacak kol gereklidir. Bu Ermenilere bir şey yapılmayarak, zarar vermeyecekleri yerlerde yerleştirilmeleri sağlanacaktır.

Çanakkale’den İstanbul’a döndükten sonra, Ermeni sorunu ve Ermeni tehlikesiyle ilgili bir

şey işitmemiş olduğum için, Enver'in bu sözleri aklımdan çıkmıştı. Ancak sonrasında gerçekleştirilenler masum bir yer değiştirme değildir.

Bir gün, Düyun-ı Umumiye'de bulunduğum sırada, ziyaretime Nazım geldi. Doktor Nazım değil, ondan ayırmak için Küçük Nazım dediğimiz, Düyun-ı Umumiye memurlarından Nazım. Kendisi görevle Anadolu'ya gitmişti. Şimdi İstanbul'a dönünce beni görmeye gelmişti.

Bir iki sözden sonra: 'Aman Cahit' dedi; 'bilsen Anadolu'da neler oluyor! Ermeni sorunu müthiş ...' Cevap bekleyerek yüzüne baktım. O bilgiler verdi. Nazım'ın abartmayacağına inanmakla birlikte anlattığı hikayeler ve kendi gözlemleri beni çok şaşırttı... Nazım'ın anlattıklarıyla Enver'in Ermenilere hiç bir zarar gelmeden ülkeye yararlı bir biçimde çalışabilecekleri yerlere gönderilmeleri gereği üzerinde söylediği şeyler birbirine uymuyordu.[\[4\]](#) Olanları sıralamaya Cahit'in dili bile varmaz, Soykırımı bu kadarıyla geçirir.

İttihatçılar için Savaş bir Lütüftür.

Savaş sürecinde Soykırımı gerçekleştirerek hem savaşı finanse ederken, Ermenilerin birikimlerine mülklerine de el koyarak, savaşın sonunda homojen bir nüfus hayallerini gerçekleştirirler.

Soykırımın en kanlı geçtiği vilayetlerden, başında Diyarbakır vilayeti gelmektedir. Hem Ermeni nüfusun fazlalığı hemde tehcir denilen ölüm yolculuğunun varış noktalarından biri olarak mezbaha vilayetlerin başında gelmektedir.

Diyarbakır'da Ermenilerin ekonomik gücü Müslümanların gözlerini kamaştırmasının yanında, oluşan husumetin de önemli nedenlerinden biridir. İslamın kılıcı olarak sahneye çıkılmasından itibaren her fırsatta bu zenginliğe uzanmaya çalışan Müslümanlar, Hamidi dönemden itibaren bunu sistematikleştirirler.

1894 yılında Fransa konsolos yardımcısı olarak atanan Gustave Meyrier, Diyarbakır'da Hıristiyanlara karşı ilk tacizler şubat 1895'de başladığını ifade eder. Meyrier, tanık olduğu ve naklettiği Hıristiyan nefretinin artırılmasının, olayların çoğalmasının nedeni olduğunun altını çizerek, bu husumetin Ermeni meselesi çerçevesini de aştığını ekler:

“Bu gidişat ırk farkı göstermeden tüm Hıristiyanlara uygulanıyor, Ermeni, Kildani, Süryani, Rum farketmiyordu... Dine karşı bir nefrete dayanmaktadır. Acımasız olmasının nedeni ise, bir kesimin gücü ile bir diğerinin zayıflığıdır. Hatta Ermeni meselesinin dışındadır; çünkü Ermeniler en fazla kötü muameleye tabi tutuluyorlar ise, en kalabalık grup oldukları içindir.”[\[5\]](#)

Birinci bölümde verdiğimiz ekonomik tablo 1895'te de farklı değildir. Katliamlarda can kaybı yanında, ekonomik kayıplar, toprak kayıpları ve yerinden edilmeler eşlik etmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde en önemli ihtilaf meselelerinden biri de bu yerinden edilmeler ve el koymaların tazmin edilmesi gelmektedir. Ermenilerin ekonomik güçlerinin kırılmasının sistematiğe bindirilmesi sonu gelmez acıların nedenidir.

Soykırım öncesindeki kırılma noktaları ve şiddetin arttırıldığı dönemlere işaret edersek, bunların başında 1914 Diyarbakır Hububat Pazarı yangını gelir. En iyi belgelenmiş ve en büyük yıkıma neden olmuş yangınlardan birisidir.

Yangın yeri, olaydan iki sene sonrasında bile temizlenememiş; bu durum hem lojistik hem de halk sağlığı açısından ciddi sorunlar yaratmış olduğu kaydedilmektedir. Bu yangında devlet görevlilerinin ihmali, suistimali, hatta kasti olması ihtimali, hükümetçe sorgulanmış; vilayete Dahiliye Nezareti'nden gönderilen 3.9.1914 tarihli telgrafta, yangının çıktığı Hububat Pazarı'ndaki gece bekçilerinin vazifelerini yapmamaları yüzünden yangının yayıldığı, mallarını kurtarmak için Müslümanlara kolaylık gösterildiği halde Hıristiyan mağaza sahiplerine müsaade olunmadığı, polis komiseri Memduh Bey'in bilhassa Ermenilerin

mallarını emniyete almalarını men ettiği ve Kürdlerle Müslümanların Ermeni mağazalarını yağma etmelerine müsaade olunduğu ve nizami ordu askerlerinin de buna iştirak ettikleri halde zabitleri tarafından engel olunmadığı bildirildiğinden yangının çıkış biçimi ile devam ettiği esnada ihbar olunan ahvalin vuku bulup bulmadığına tahkikatı istenmişti.^[6]

Tahkikatın sonucu Osmanlı arşivinde bulunamamıştır.

Peki ne olmuştu? Vali Celal Bey'in beklenmedik tayini ve veda töreni sırasında söyledikleri, aslında olacakların işaretidir. 17 Ağustos'ta veda ziyaretinde bulunan Ermeni temsilcilerine «istismar»dan söz eden Vali 18 Ağustos'ta Diyarbakır'dan ayrılır. 19 Ağustos gece yarısı yangın başlar.^[7]

Tepoyan Diyarbakır Yangını'nı ayrıntılandırarak yaşanan yıkımı gözler önüne sermiştir :^[8]

1914 yılının Ağustos ayının 18. Günü Gece yarısı, Diyarbekir Buğday pazarında başlayan ve beş saat içinde her tarafa yayılan yangında: 1080 Dükkan, 13 Büyük Mağaza, 3 Han ve 14 Direk hane yanmıştır. Bu yangın sonucu, (350.000) Altın Lira değerine mal yandığı, resmen belediye tarafından tespit edilmiştir.^[9]

Fakat gayri resmi, inanılır kanıtlara dayanılarak anlaşılmıştır ki, maddi zararın değeri bu rakamdan fazladır. Ayrıca, kesinlikle anlaşılmıştır ki: Polis Komiseri Gevranizade Memduh beyin emriyle, Çarşı Bekçileri tarafından birkaç yere dökülen Petrol'ün tutuşturulması sonucu bu yangın çıkmıştır. Bundan dolayı kısa bir zamanda, bu kadar çok sayıda ticarethane ve iş yerleri yanmıştır.

Yangın çıktıktan sonra, Komiser Memduh beyin, emrindeki polislerle yangın alanını sardığını, yangını söndürmeye gelen Ermeni dükkan sahiplerini yaklaştırmadığı, mal aşırıya gelen çapulculara engel olmadığı nazarı dikkati çekicidir.

Bu yangının çıkışında komiser Memduh beyin suçluluğu o derece kesinlikle anlaşılmıştır ki, cezalandırılmaktan kurtarılmamış, Adana'ya gönderilerek bu faciyanın örtbas edilmesine çalışılmıştır.

Diyarbakır'daki Ermeni zenginliğine bir başka toplu taarruz da seferberlikte birlikte yüklenen tekalif-i harbiye yükümlülüğüdür.

İngiltere Konsolos yardımcısı Tomas Mıgırđıçyan 1919 yılında Kahire'de yayınladığı Anılarında[10] bu olağanüstü vergi (!)nin zalimane uygulamasını tasvir eder:

«Tekalif-i Harbiye toplayabilmek için hemen bir heyet kurulur. *Ahz ve Sevki Asker* adlı askeri heyetin yanında yer alır. Bu kuruluşun yöneticileri İttihat Komitesi Diyarbakır Şubesi sorumluları müdür Attar Hakkı efendi [Tekiner] ve İttihat murahhası Cercis Ağazade Kör Yusuf bey [Göksu], ikisi de Diyarbakır'lıdır.

Tekalif kurumunun vilayetin her köşesinde şubelerini açtılar. Bu kurumun amacı askere destek adı altında tüm Ermenilerin ticari varlıklarına el koymaktı.»

Uygulama Mıgırđıçyan'ın yargısını doğrulamaktadır. Ermenilerin her çeşit mallarına el konulmuştur:

«Malların cinsinde hiçbir ayırım yapılmaz. Yünlü, pamuklu kumaş ve hazır giysiler, demir ve bakır eşyalar ve aletler, şeker, çay, kahve, kibrit, her çeşit yağ ve gaz, buğday, arpa, yulaf, pirinç, pamuk, at, deve, iyi cins at, katır, eşek, inek, kara öküz, keçi, öküz, koyun, halılar, kilimler, yorgan, yatak cinsinden her şeyi savaş ihtiyacı adı altında el koyup topladılar.

Birkaç ay içerisinde Ermeni dükkan ve işyerleri buğday ve arpa siloları, kuyuları, büyük baş ve küçük baş hayvan ahırları vilayetin merkezi ve köylerde toplanarak boşaltıldı. Toplanan her şey İttihat ve Terakki Komite ve hükümetin depolarına dolduruldu. Depoların başlarına

da kendi adamlarını atadılar. Toplanan mallara karşılık İttihadın tanınmamış kişilerinin imzasının bulunduğu ve savaştan sonra sahiplerine geri verileceği sözü verilmiş teslim evrakları verilmekteydi.

Bu esnada Ermeni sanatkar ve zanaatkarlar da hiçbir ücret verilmeksizin haksızca çalıştırılmaktaydılar, orduevleri, depolar ve fabrikalarda siyasi ve askeri yöneticiler hesabına çalıştırılıyorlardı.»

Mıgırdıçyan, yapılan haksız uygulamaları dile getirmek için komisyon başkanına giderek, şikayetlerini bildirir: «1914 senesi Eylül ayının 10. günü, Diyarbekir Tekalif-i Harbiye Komisyonu Dairesine ziyarete gittim. Komisyon Reisi Cercis zade (Kör) Yusuf efendi ile konuşmamız sırasında dedim ki:

- Diyarbekir Vilayetinde Yaşayanların Üçte/ikisi Müslüman. Üçte/biri Hıristiyan'dır. Tekalif-i Harbiye yükümlülüğünün de bu nispete göre halka salınması lazımdır. Lakin komisyonunuzun hazırladığı hesap cetveline bakılınca, Tekâlif-i Harbiye'nin Altıda/Beş'i Hıristiyanlara, Altıda/biri Müslümanlara yüklenildiği görülmektedir.

Komisyon Reisi Yusuf Efendi şöyle cevapladı:

Fakat, Ermeniler zengindirler. Şehrin ve Vilayetin çarşılarındaki dükkanların çoğu onlarındır. Bütün ticaret ve sanayi onların elindedir. Çok paraları vardır, çok vermeleri lazımdır.

Yusuf Efendinin söylediklerine karşılık ben şunu söyledim: Şehir içinde ve çevresinde yaşayan Müslümanların bir kısmı köy ve arazi sahibi olduklarını; han ve dükkanları bulunduğunu; Ermenilerle ortak ticaret yaptıklarından, onlar kadar kazandıklarını; Ermenilerden fazla hazır nakit paraları olduğunu söyledim.

Şehrin zengin Müslüman eşraflarından bir kaçının adını misal gösterdim. Bunların hem sayıca, hem servetçe Ermenilerden çok fazla zengin olduklarını; hem de hazır para sahibi olduklarını anlatım. Üstelik bir ay kadar evvel Diyarbakır şehri içinde çıkan yangın sonucu, Ermenilerin dükkanları ve iş yerleri yandığını, bundan dolayı şimdi Ermeni zenginleri bile fakir hale düştüklerini bildirdim.

Ve konuşmanın sonuna şu sözleri ekledim:

- Her işte adalet ve doğruluk lazımdır. Mümkün olduğu kadar Osmanlı halkı'na müsavi muamele yapılmalıdır. Eğer Ermeniler ezdirilirse, (Altın doğuran yavrularını) Türkler öldürmüş olacaklardır. Son sözlerime Yusuf efendi cevap vermedi, Sustu.....»

Mıgırđıçyan'ın sözlerine Cercisağazade cevap vermez.

Söylediklerinin doğruluğunu kabul edip, etmediğini belli etmez. Lakin hazırlattığı cedvellerde yazılı rakamlarda değişiklik yapmadığına göre ve sonraları yapılan işlemlere bakılınca, ne ricaların, ne de Mıgırđıçyan'ın söylediği gerçeklerin tesiri olmamıştır.

Tepoyan'a göre İstanbul'daki İttihat ve Terakki Genel Merkezinden gönderilen açık emre uyularak: Diyarbakır şehir içi ve çevresindeki Ermenilerden (Tekalif-i Harbiye) adı altında (15,000,000 Gümüş kuruş) yani; (150,000) Osmanlı Altını toplatıldı.

Zaten her yerde olduğu gibi, Diyarbakır'da Soykırım planlı ve programlı bir ajandanın ürünüdür. Savaşla birlikte Ermenilere karşı şiddet sarmalı tırmanmaktadır.

Bunun bir parçası olarak İTC daha Savaşın ilk günlerinde muhaliflere ve muhalif olabileceklere baskılarını arttırmıştır. Bu politikanın bir parçası olarak 6 Eylül 1914 tarihinde yerel Ermeni önderlerinin yakından gözetimi ve denetimin sağlanması talimatı verilmiştir.[\[11\]](#)

Talat 26 Aralık 1914 günlü talimatıyla, “tüm Ermeni polis memur ve amirlerinin, Ermeni kamu görevlilerinin işlerine son verilmesini ve buna karşı çıkanların da sürgüne gönderilmesini”[\[12\]](#) emretmiştir. Bu talimat «İTC'nin Ermenilerin Osmanlılara sadakatine dair kuşkularının arttığına işaret eder.»[\[13\]](#) olmasının yanında geleceğin bir habercisi gibidir.

Diyarbakır Hıristiyanlarının sonunun asıl başlangıcı, *yumuşak* bulunan vali Hamit Bey'in (Kapancı) merkeze alınarak, yerine İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Teşkilat-ı Mahsusa'nın cisimleşmiş hali Dr. Mehmed Reşid'in vali olarak tayin edilmesiyle başlar.

28 Mart 1915'te, Doktor Mehmed Reşid, Diyarbakır valisi olarak göreve başladı. Dr. Reşid, denetimli olarak salıverilen mahkûmları da kattığı, 30 ila 50 Çerkez'den oluşan bir seyyar müfreze birliğini de beraberinde getirmiştir.

Reşid sıradan bir vilayet valisinden farklı ve daha büyük bir gücün sahibidir. Ermeni milliyetçiliği tehlikesini zihninde bir saplantıya dönüştüren Mehmed Reşid, «Ermeni meselesinin çözümü»ne adanmış, bir milis grubunu da içine kattığı bir komite kurmuş ve soruşturmalara girişmiştir.

Dr. Reşid Diyarbakır yangınının faili olup Adana'ya gönderilen Memduh'u [\[Güran\]\[14\]](#) da geri çağırır. Dr. Reşid'in gelir gelmez organize ettiği, Mektupçu Bedri, Jandarma komutanı Rüştü, eşraftan Yasinzade Şevki [\[Ekinci\]\[15\]](#) Pirinçzade Fevzi, Müftüzade Şeref beylerden oluşan bir soruşturma komisyonu oluşturdu.

Ardından da Ermenileri taciz ve katliamları organize etmek için kendi başkanlığında bir *Meclis-i ali* oluşturur. Başkan yardımcılarını Feyzi ve çeteler kumandanı Cemilpaşazade Mustafa'dır. Üyelerin başlıcaları: Feyzi'nin Yeğeni Pirinçzade Sıdkı [\[Tarancı\]](#), Müftüzade Şeref [\[Uluğ\]](#), Harputlu Hüseyin, Yasinzade Şevki, Velibabazade Veli Necdet [\[Sünkitay\]](#), Zülfizade Adil [\[Tiğrel\]](#), Katipzade Şevket [\[Asena\]](#), Zülfizade Zülfi [\[Tiğrel\]](#), Cercis Ağazade Abdülkerim [\[Aksu\]](#), Direkçizade Tahir [\[i\]](#), Ganizade Servet [\[Akkaynak\]](#), Cercis Ağazade Kör

Yusuf [Göksu], Attar Hakkı [Tekiner].

Bu kadro ile İTC kurucuları[16], Patrik Zaven'in listesindeki[17] Diyarbakır'ın Soykırım aktörleri ile Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri listesi[18] neredeyse bire bir örtüşmektedir.

Bu durumun Soykırım ile Milli Mücadele arasındaki ilişkiyi deşifre ettiğini rahatça söyleyebiliriz.

Bu ekibin merkezinde Merkez-i Umumi üyesi Mehmed Ziya (Gökalp) yer almaktadır. Ekibin neredeyse tamamı birbirleriyle akraba ve hısımdır. Ziya, Feyzi'nin yeğeni, Müftü İbrahim (Uluğ) Arif Feyzi'nin dayısıdır. Şevket Asena'nın eşi Ziya Gökalp'ın ablası, Feyzi ile Sıtkı ve Cercis Ağzadeler de kuzen... listeyi uzatabiliriz.

Dr Reşid Nisan ayında 600 Ermeni ileri gelenini ve zanatkârını tutukladı. Diyarbakır'ın en büyük Hıristiyan siyasi elit tabakasını hapse attıktan sonra onların dinî liderlerine saldırdı. İşkenceye maruz bıraktığı bu insanların büyük çoğunluğunu katletti. Artık vilayetteki tüm Ermenilerin suçlandığı bir ortamda, katliamlar gerçek bir soykırım boyutuna vardı; çok sayıda kadın tecavüze uğradı ve köle olarak satıldı.

Temmuz 1915'te bir "Terk Edilmiş Mallar" Komisyonu kuruldu. Kiliseler ve zengin Hıristiyanların evleri; askerî hastanelere, cephaneliklere, yetimhanelere ya da camilere dönüştürüldü. Ermeni mallarının kamulaştırılması ve ellerinden alınmasını, çok geçmeden Ermenilerin tehciri izledi.

Bu tablodan en çok yararlananlar bakanlıklar, askerler, burjuva sınıfı ve Balkan Savaşları'nda mülteci olarak gelen "kolonlar" oldu. Arnavutlar ve Boşnaklar, Adana ve Mardin ovalarındaki Ermeni ve Süryani köylerine yerleştirildi.

Soykırım sonrası boşalan ova köylerini tekrar nüfuslandırmak gerekiyordu. Mehmed Reşid, Mart 1916'da Ankara valiliği görevine başlamak için bu şehirden ayrıldığında, Diyarbakir vilayetinin Hıristiyan nüfusunun büyük kısmı (toplam 157.000 kurban) ortadan kaldırılmış,[\[19\]](#)ekonomi çökertilmişti.

Soykırım süreci, çoğunluğu Hıristiyan olan işçi ve teknisyenlerini, karadut tarımını, ipek böceği yetiştiriciliğini ve ipek dokumacılığını ortadan kaldırdığı gibi, özellikle maden işletmeciliği ve bakır endüstrisi de büyük zarar gördü.[\[20\]](#) Ermenilerin ihracıyla, pamuklu kumaş ve çanak-çömlekçilik üretimi bölgede son buldu. Yerel iktisadi entelijensiyadan kalan son adamın da ayrılışıyla, bölgenin ekonomik gelişimine dönük her türlü potansiyel tükenmiş oldu.

İTC'nin bu boyutta bir Soykırımı gerçekleştirecek gücü yoktu. Gerçekleştirmek için yerel güçleri örgütledi. Yerel güçler bu olguyu fırsata çevirerek koşullarını İttihatçılara dikte ettirdiler. Bunun rövanşı 1925 sonrasında alınacaktır.

Yazının son bölümü bu durumun irdelenmesine ayrılmıştır. Bir başka önemli olgu; Soykırım sürecinde Türk milliyetçileri ile Kürt milliyetçileri aralarındaki çelişkileri görmezden gelerek, işbiliği içindeydiler. Bu yüzden tarihi bölünme 10 yıl sonrasına denk gelir.

Müslümanların gözü Ermenilerin zenginliğinin üzerinde olduğunu söylersek abartmış olmayız. Her sınıf mensubu tarafından yapılan bunca talanın ardından, Tepoyan'ın aktardığına göre; *tehcir*lerden sonra, «Ermeni Tüccarlarının mağazalarında, dükkanlarında ve depolarında bulunan malları de Hükümet kuvvetlerin gözetimi altında boşaltılıyordu. Bir kısmı Yüksek rütbelilerin evlerine gönderiliyor; bir kısmı bunları taşıyanlar tarafından aşırılıyor; gerisi kalan, Emval-i Metruke Anbarı diye adlandırılan yere gönderiliyordu. Bu işler Diyarbakir içinde dört ay devam etti.»

Diyarbakir'deki Hıristiyan nüfus 1915 sonbaharına kadar büyük ölçüde katledilmiş, sürgüne

gönderilmiş ve sayıları çok azalmıştı.[\[21\]](#) 18 Eylül'de Reşid, Talat'a gönderdiği telgrafta şunları bildiriyordu: *Şehirden sürgün edilenlerin sayısı aşağı yukarı 120.000'i buldu.*[\[22\]](#)

Fransız Dominikan Peder Jacques Rhetore'ye göre, 1915-1916 yıllarında yapılan zulüm sırasında 144.185 Hıristiyan kaybolmuştu, bunların 58.000'i Gregoryan Ermeni, 11.500'ü Katolik Ermeni, 10.010'u Kildani, 3.450'si Katolik Süryani, 60.725'i Yakubi Süryani ve 500'ü de Protestandı.[\[23\]](#)

Daha yüksek bir sayı Binbaşı Noel tarafından verilmektedir, ona göre, kurbanların sayısı 45.000'i Gregoryan Ermeni, 6.000'i Katolik Ermeni, 7.000'i Kildani, 2.000'i Katolik Süryani, 96.000'i Yakubi Süryani ve 1.200'ü de Protestan olmak üzere toplam 157.000'di.[\[24\]](#)

Gerçek sayılar ne olursa olsun, 1915 soykırım zulmünde, Diyarbakır'deki Hıristiyan nüfusun neredeyse tamamı yok edilmişti.[\[25\]](#) Köylerin tamamı, mahalleler, cemaatler, büyük aileler yok edildi ya da yok olma noktasına getirildi.[\[26\]](#)

Diyarbakır ve yakın çevresindeki Katoliklerin katliamlarına dair Katolik Misyon Raporlarından bir seçki EK- 2 de verilmiştir.

Soykırım sürecinde incelenmeyen konulardan biri de süreçte katledilen Rum nüfusun boyutlarıdır. Üngör çalışmasında bu duruma kısaca da olsa değinmiş ve Silvan özelinde bir örnek vermiştir: «Az sayıdaki Ortodoks ve Katolik Rum da bu katliamlardan payını almıştı. Katolik bir Rum vatandaşın karısı Alman Yardımcı Konsolos Rössler'e başvurmuş, kocası Yorgi Obegi, kızı ve dört erkek kardeşinden Diyarbakır'deki Müslüman bir tanıdıklarının yanına saklanmaya gittiklerinden beri haber alamadığını ileri sürmüştü.

Ancak sonradan bunların yakalanarak sürgüne gönderildiği, ama Diyarbakır'ın dışına çıkarılır çıkarılmaz üzerlerindeki değerli eşyalar alınıp öldürüldükleri anlaşılmıştı. Rum Ortodoks papazı sessizce ortadan kaybolmuş ve muhtemelen öldürülmüştü. Bir Osmanlı

görevli, Memduh Bey'in papazı öldürdüğünü itiraf ettiğini Rössler'e anlatmıştır.[\[27\]](#) Silvan bölgesinde yaşayan 583 Rum'un 425'i öldürülmüştü.»[\[28\]](#)

Alman belgelerinde de Ermenilerin yanında sürülen diğer Hıristiyanlardan söz edilmektedir. Rössler'in Bethmann-Hollweg'e yolladığı 3 Eylül 1915 tarihli raporunda bu konuda oldukça ayrıntılı bilgiler barındırır. «Doğu Vilayetlerinden Ermeniler'den başka sadece Nasturiler değil, eski Süryaniler (Yakubiler), Katolik Süryaniler, diğer Hıristiyanlar da sürüldü. Uzun süreden beri burada bu gibi Hıristiyanların da öldürüldüğü söyleniyordu. Ben burada doğmuş, mesleği gereği çeşitli halk katmanlarıyla temas halinde olan, iyi gözlemci bir Avrupalı tanıdıktan bildiklerini bana yazılı olarak vermesini rica ettim, onun verdiği notları da ekliyorum. Ayrıca buraya erkekleri olmaksızın gelen, Ermeni olmayan bir sürü Hıristiyan kadın var. Erkeklerin öldürülmüş olmaları mümkündür. Kanıtlanmış bir vakada kayıplar Rum Katolik. »[\[29\]](#)

Tepoyan Diyarbakır'da Soykırım sürecinde katledilen toplum önderlerini sayarken, Mumciyan Kardeşler(Süryani Katolik), Mikayel Rumi (Süryani Katolik), Bedros Hekimyan (Kildani) ve Fethullah Hekimyan (Kildani) yanında, Yorgi Abacı, Yusuf Kostı, ve Sarraf Vasil gibi Rum önderlerin isimlerini verir.

Tepoyan'ın çalışması bir başka bakımdan da önemlidir. Tepoyan ilk kez el konan kadınları isimleri yanında el koyan failleri de listeler. Tepoyan çalışmasını esaretten kaçan kadınların anlatımlarıyla da zenginleştirilmiştir. Kadınlara ve çocuklara el konduğunda mirasına da el konulabilmektedir.

12 Temmuz 1915 tarihli emirde ; *“Ermenilerin nakil ve sevkleri esnasında velisiz kalması muhtemel olan çocukların bakım ve terbiyeleri”* için Ermeni ve ecnebi bulunmayan kura ve kazalardaki ileri gelen; itibarlı ve haysiyetli kişilere dağıtılmalarının uygun görüldüğü, mali durumu iyi olmayan Müslüman ailelere otuz kuruş aylık bağlanması kararlaştırıldığı bildirilmektedir. Bu telgrafta da iki husus oldukça önemli. Birincisi, “velisiz kalması

muhtemel” ifadesidir. Sözü edilen yerlerin çoğunda sürgünler daha yeni başlamıştır. İkincisi, bu telgrafın da okunduktan sonra imha edilmesi istenmiştir.[\[30\]](#) « Ermeni çocukları yanlarına alanlar veya bir kızla evlenenler, bu şahısların mirasçıları olarak kabul edilecek ve Ermeni çocukların mirası bu kişilere kalacaktır. İlgili emir 11 Ağustos 1915 tarihinde tüm Emval-i Metruke komisyon başkanlıklarına bildirilir.[\[31\]](#)

Başta Emlak-ı Metruke komisyonları görevlileri olmak üzere, yerel yöneticiler ve ileri gelenler arasında, zengin Ermeni ailelerin çocuklarını evlat edinme veya kocalan sürülmüş kadınlar ve genç kızlarla evlenme yarışı başlar. Harputlu bir kızın, mallarına el koyabilmek için, şehrin ileri gelen bir Türk’ü tarafından haremine dahil edilmesi; Erzurum konvoyunda bulunan bazı zengin Ermeni kadınların, mallarına hukuken el koyabilmek için zorla evlendirilmeleri, bu yağmaya verilebilecek örneklerden sadece bazılarıdır[\[32\]](#)

23 Eylül 1931 günlü *Diyarbakir Gazetesinin* 3. sahifesinin 5. sütunundaki tapu dairesinin ilanında, Fatih Paşa Mahallesi’nde satışa konu olan gayrimenkulun sahibi, Acemiyan İstepan’ın kerimesi/evladı Nivart’ın, Fatma Zekiye yapıldığı görülmektedir.[\[33\]](#)

Dr. Reşid’ten sonra vali olarak atanan Reşid’in mektupçusu, Bedri Bey, Kasım 1916’da Rum, Katolik, Protestan, Süryani ve Kildani Hıristiyanların bazılarının malları konusunda Dahiliye Nezareti’ne danıştı. Bu insanların bir bölümü sürülmüş, bir bölümü ise yerlerinde kalmıştı. Şimdi bunlar veya alacaklıları yetkililere başvuruyordu.

Bedri Bey, Ermenilerle ilgili emirleri bu vak’alara da uygulayıp uygulayamayacağını soruyordu. Nezaret sürülmemiş gayrimüslimlerin mallarının kendilerine ait olduğunu belirtti. Ancak, geride kalmış Ermenilerin mallarıyla, Ermenilerle birlikte sürülmüş diğer gayrimüslimlerin malları tasfiye edilmeliydi.[\[34\]](#) Merkezim emrinde, Diyarbakır vilayetindeki diğer Hıristiyan cemaatlerinin de, aynı ölçüde değilse bile, tehcir politikasına dahil edildiği kabul edilmektedir.[\[35\]](#)

El koymaların[36] ve gaspın yanında, zenginleşmenin ve nemalanmanın birçok boyutu vardır: Müftü İbrahim (Uluğ) Din değiştirmelerden bir servet edindi. Lakin bu mühtediler birkaç hafta sonra ölüm konvoylarına katıldılar.[37]

Soykırımdan nemalanmanın bir başka boyutu da Ermenilerin güveninin kötüye kullanılmasıdır. Üngör ve Polatel, Soykırım incelemelerindeki Ergani bölümünde Zakir Beg örneğini verirler; Zakir Beg ailesi, servetini Ermenilerin güvenini kötüye kullanarak Ermeniler ölüm yoluna konduğunda, onların birikimlerine el koymuştur: *Ekonomist Zülküf Aydın, Ergani bölgesini detaylı olarak araştırmıştır. Bir Diyarbekir köyü hakkındaki yazısı bir Kürt ailesi olan Aydoğanların yaşamını ve dönemini izliyordu. Aydın'ın detaylı araştırmasına göre, Aydoğan ailesinin reisi, ticaret ve tefecilik alanında iştiğal eden en zengin eşraftan biriydi. Zakir bey, ticaret ve küçük ölçülü imalatla iştiğal eden Ermeni seçkinleriyle bağlantılıydı. 1915'de 'zengin Ermenilerden bazıları, Zakir beyin şahsi arkadaşları, döndüklerinde geri almak kaydıyla mal/mülklerini Zakir bey'e emanet ettiler ama asla dönemediler. Ticaretinin özünü kaybeden, ama epeyce değerli maden ve para biriktiren Zakir bey ailesini alıp Ergani'ye taşındı. [38]*

Soykırıma kitlesel desteğe dair itiraf EK-4 te Savur'luların kitlesel olarak Aynvardo saldırısı özelinde örneklenmiştir.[39]

Diyarbakır'da, Tirpanciyan'ın ipek fabrikası Müftüzâde Hüseyin (Uluğ) ve Direkçizâde Tahir (Direkçi) tarafından gasp edilmişti. Onların yönetimi altında ipek dokuma işyerleri kademeli olarak sanayileştirildi.

Hükümet 1930'da ipek üretimi için bir meslek okulu açtı, onlarca genç çırak yetiştirdi ve pratik ve finansal yardım sağlayarak geliştirilmesini destekledi. Hüseyin ve Tahir 1915'te el koydukları ipek dokuma tezgahlarda şal ve palto gibi her türlü tekstil ürününü ürettiler.[40]

İpek üreten Diyarbakır'ın en zenginlerinden Tirpanciyan ailesinin soyundan biri ile

günümüzde New York City’de bir taksi sürerken karşılaşıldı.[\[41\]](#) Tirpancıyan ailesinin son fertlerinden Yervant Tirpancian, ailesi ile ilgili bilgiler verir: «Dedem Tirpancıyan Osmanlı Bankasının binasını yaptırmış. Altı taş, üstü portollerle yontma taş geçirilmiş. Banka için yaptırmış ve bir nevi ortak. Ben Bankanın ufak bir hissesinin emval-i metruke olduğu için, bizim hissenin de izale-i suyu ile satıldığını gördüm. Haraç mezat sattılar. Tirpancıyan Mıgırdıç Efendinin evi eşyalari ile o devirde İttihat ve Terakki mensubu Veli Necdet’e verilmiş. Evde eşyalardan başka, ticari eşya... vs hariç 45 bin altın nakit çıkmış... Ziya Gökalp’in de Tirpancıyanlara 1000 altın borcu vardı...»[\[42\]](#)

Soykırımın sonucunda Diyarbakır’da yerel Müslüman seçkinler bir servet topladı. Bundan başlıca faydalananlar arasında Vali Reşid Bey de vardı. Eylül 1915’te mebus Kâmil Bey, İstanbul’a gelerek valiyi ihbar etti. Mebus, Reşid Bey’in başlıca motivasyonunun açgözlülük olduğundan ve bu nedenle katliamları diğer grupları hedef alacak şekilde genişlettiğinden kuşkulanıyordu.

Zengin Kildanileri öldürmüş ama bu cemaatin yoksul üyelerine dokunmamıştı. Hatta on Müslüman fahişeyi, servetleri nedeniyle öldürmüştü. Valinin büyük miktarda paraya ve değerli eşyaya el koyduğunu iddia etti. Reşid Bey’e yönelik eleştiriler ve kuşklar zaten artıyordu.

Ancak Kâmil Bey’in iddiaları tamamen memnuniyetle karşılanmadı. İTC önderliği, mebusu tehdit etti. Adam çok şey biliyordu ve parti Diyarbakır vilayetindeki katliamla ilgili bilginin örgütün kontrolü dışında yayılabileceğinden korkuluyordu.[\[43\]](#)

Hilmar Kaiser, Üngör ve Polatel’in Ermeni mallarının gaspını ilişkin olarak; “Ermeni mallarının dağıtımı, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki bu etkili aileleri [Diyarbakır eşrafı] memnun edecek şekilde örgütlenmişti, ama malların gaspıyla soykırım arasındaki ilişki İki yönlü bir süreçti: jöntürk rejimi Ermeni mallarını yerel seçkinlere, onların soykırımı desteklemesi karşılığında dağıttı.

Başka bir deyişle bir kazan-kazan durumu söz konusuydu. Rejim eski şehir aristokrasisinin sadakatini, onların ekonomik çıkarlarına seslenerek ve böylece yeni bir burjuvazi yaratarak satın aldı.”[\[44\]](#) Yargısına karşı çıkar. «*Rejim eski şehir aristokrasisinin sadakatini satın aldı*’ iddiası hiç de doğru değildi. Yerel seçkinler kendi istediklerini kendileri almışlardı.» ve ekler. Kısacası saldırganlar, diğer fırsatçılar, vatandaşlar veya memurlar, vilayetin Ermeni mallarını yağmaladılar...[\[45\]](#)

Bu olgu gelecek bölümde incelenecektir.

[\[1\]](#) Yani Kildaniler.

[\[2\]](#) Mustafa Kemal, *Eskişehir - İzmit Konuşmaları (1923)*, Kaynak Y. 1998 s. 6.

[\[3\]](#) *Tanın* 14 Kasım 1914 akt. Uğur Ümit Üngör, *Modern Türkiye'nin İnşası*, çev Ali İhsan Dalgıç, İletişim 2016, s. 115-116.

[\[4\]](#) Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, T. İş Bankası Y. 2000, s 313-314

[\[5\]](#) Gustave Meyrier'e, *Les Massacres de Diarbekir*, L'Inventaire, 2000, s. 53. Aktaran: Yves Ternon, *Mardin 1915, Bir Yıkımın Patolojik Anatomisi*, Çev: Naringül Tateosyan, Belge, 2013, s. 175.

[\[6\]](#) BOA.DH.ŞFR 44/234.

[\[7\]](#) Taylan Esin-Zeliha Etöz, *1916 Ankara Yangını Felaketin Mantiği*, İletişim, 2015, s 64-65.

[\[8\]](#) A. Tepoyan, *1915 Yılındaki Ermeni Soykırımını Faili İttihatçıların 1919 Yılında Yargılanış Tarihi (1878'den 1918 yılına kadar Osmanlı Devleti ile Ermeni Milleti ilişkileri ve önemli*

olaylar), 7. Cilt (Yayına Hazırlanmaktadır)

[9] Zarar (350.000) Lira Kabul edilse bile, bu 1980 yılındaki Altın Rayic değerine göre hesaplanırsa... (350.000×13.000= 4.550.000.000 TL eder) Yani: Dört Milyar, Beş yüz elli Milyon TL. eder.

[10] Thomas Mıgırđıçyan'ın «Diyarbakır'da Katliamlar ve Kürtlerin Vahşeti» orjinal başlıklı anıları, Ermenice'den çeviri: Vartanuş Çerme. Anılar «Ermenilerin Kaleminden Kürtleşen Ermeniler» başlığıyla, muhtemelen İngilizce'den Kaya Ataberk çevirisiyle sansürlenerek T&K Yayınevinde 2015 yılında basılmıştır.

[11] BOA.DH.ŞFR 44/200 6).1914 Talat'tan vilayetlere

[12] BOA, DH.ŞFR 48/166, Talat'tan Erzurum, Bitlis ve Van vilayetlerine, 26 Aralık 1914.

[13] Uğur Ümit Üngör, *Modern Türkiye'nin İnşası...* s 120.

[14] Memduh Güran, Kemalist dönemde de Emniyet teşkilatında komiserlik yapmıştır. Kumara düşkündür. Bir oyunda resti görür ve kaybedince kızını verdiği söylenir. Kör olmuş ve 1930'ların sonunda ekmeğe muhtaç, sefalet içinde ölmüştür.

[15] Şevki Ekinci'nin ayağı atının üzengisinde kalır ve sürüklenerek ölür.

[16] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır'daki örgütlenmesi erken bir tarihe rastlamaktadır. Zira İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurucularından Dr. Abdullah Cevdet, 1894-1895'te bir süre Diyarbakır'da meydana gelen kolera salgını nedeniyle doktor olarak çalışırken. Mehmet Ziya (Gökalp) Bey'i bu Cemiyet'e alarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesinin tohumları atılır. Ziya Gökalp, İstanbul'a gidince İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin diğer kurucu üyelerinden İbrahim Temo ve Diyarbakırlı Dr. İshak Sükûtî, onun

cemiyete kesin kaydını yaparlar. Bu yıllarda Diyarbakır'da bazı politik sürgünlerin var olduğu ve İstanbul'dan getirilen illegal broşürlerin gizlice dağıtıldığı da bilinmektedir. 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı Diyarbakır'da büyük bir heyecanla karşılanır. Hürriyet adına gösteriler ve toplantılar yapılır. Bu süreçte Ziya Gökalp'in bazı arkadaşlarıyla gizli olarak kurduğu cemiyet, birkaç gün sonra "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Diyarbakir Şubesi" adıyla ortaya çıkar. Cemiyetin ilk mensupları şunlardır: Mehmet Ziya (Gökalp), Attarzade Hakkı (Tekiner), Erzurumlu Yüzbaşı Mazhar, Reji Müdürü Abbas Fadıl, Mirikâtibizade Ahmet Cemil (Asena), Cerciszade Yusuf (Göksu), Yasinzade Şevki (Ekinci), Özdemiroğlu Kemal Şakip, Mustafa Akif (Tütenk), Velibabazade Veli Necdet (Sünkitay), Müftüzade Şeref (Uluğ), Lalizade Mustafa ve Yüzbaşı Eşref. Bunlardan ilk beş kişi yönetim kurulunu teşkil etmişlerdir. Cemiyetin ilk mesul murahhası Ziya Gökalp'tir. Onun Selanik'e gitmesinden sonra Attarzade Hakkı Bey bu göreve getirilmiştir. Hakkı Bey'den sonra Yasinzade Şevki (Ekinci) Bey mesul murahhas olmuştur. (Oktay Bozan, Peyman Gazetesi Bağlamında İttihat ve Terakki Cemiyetinin Diyarbakır Şubesinin Faaliyetleri, Osmanlı'dan Günümüze Diyarbakır, ed. İ. Özcoşar ve diğ. Ensar neşriyat, 2018 içinde s. 408-409.

[17] Sait Çetinoğlu, *Patrik Zaven'in Ermeni Soykırımı Örgütleyicilerinin listesi Exterminators*, Péri Y. 2011.

[18] Zazazâde Mustafa (Başkan), Ganizade Reşat (Üçok), Attarzade Hakkı, Hafız Ömer Efendizâde Kemal, Ulemadan Hamdi, Beysanzâde Molla Ahmet, Tahir Ağazâde Nedim, Kılıçzâde Hayri, Muharremzâde Ali, Cercis Ağazâde Yusuf (Göksu)), Hatip Sabir (Karaozan). Müftü Hacı İbrahim (Uluğ), Piranlızâde Nazım (Önen), Nakib Bekir Sıtkı (Ocak) ve Cerciszâde Abdulgani (Göksu).(Vedat Güldoğan, *Diyarbakır Tarihi*, Kripto, 2011, s 206

[19] Uğur Ümit Üngör, Mehmet Polatel, *Confiscation and Destrucrion, The Young Turk Seizure of Armenian Property*, Continuum, 2011, 149-150).

[20] Michel Bruneau, *Küçük Asya'dan Türkiye'ye Azınlıklar, Etni-Milli Homojenleştirme*,

Diasporalar, çev. Ayhan Güneş, İletişim, 2018, s. 290.

[21] Daha geniş bilgi için bkz., *Resimli Tarih Mecmuası*, “Bir Canlı Tarih Konuşuyor” C. 4, Sayı: 43, Temmuz, 1953, s. 2444-2445. EK-1

[22] BOA, DH.EUM, 2. Şb. 68/71, Reşid’ten Talat’a 18 Eylül 1915.

[23] Rhétoré, *Les chrétiens aux bêtes !* Les éditions cerf, 2005, s. 136

[24] Noel, *Diary of Major E. Noel*, s. 11. Üngör, Bu sayıların Rhéthoré’nin listesinin 1. Bölüm’deki nüfus sayılarıyla (Rhéthoré listesinde toplam Hıristiyan nüfus olarak olarak 175.670 sayısını verir) karşılaştırıldığında, Diyarbakır’daki Hıristiyan nüfusun % 87-95 arasında yok olduğu anlaşılmakta olduğunun altını çizer. Ancak bu sayıların içinde Rum nüfus bulunmamaktadır. Binbaşı Noel’in Günlüğü’nün Türkçe baskısı sansürlüdür.

[25] Diyarbakırdaki Soykırım esnasında katledilen Hıristiyanlara dair bilgileri EK- 3 te verdiğimiz 11 Hazîrân 1921 günlü *Huyodo* gazetesinde özetlenmiştir. *Huyodo*, 1, no. 2 (11 Hazîrân 1921), 2-4.

[26] Uğur Ümit Üngör, *Modern Türkiyenin İnşası, Doğu Anadolu’da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*, çev Ali İhsan Dalgıç, İletişim, 2016, s. 160-161.

[27] PAAA, RL4086, Rösslér’den Bethmann-Hollweg’e, 3 Eylül 1915, 2 numaralı ek. Memduh Bey’in bir İngiliz ve Rus’u da öldürdüğü anlaşılmaktadır. Üngör, öldürülen İngilizin büyük bir ihtimalle misyoner Albert Atkinson olduğunu söyler. Talat daha sonra Reşid’e bu kişilerin nerede olduğunu sormuştur. BOA, DH.ŞFR, 56/238 Talat’tan, Reşid’e, 30 Ekim 1915.

«Halep’te Tibi semtinde kayınbiraderi Fathallah Obegi’nin yanında yaşayan Obegi isimli bir kadın var; bu kadın kocası Yorgi Obegi ve kayını Nuri Obegi ile birlikte Diyarbakır’da

yaşıyordu. Dört erkek kardeşi de oradaydı. Diyarbakır'da katliamlar yeniden başladıktan sonra Nuri Obegi ailesiyle birlikte arkadaşının ağasının yanında saklandı. Türk misafirperverliğinin Arap misafirperverliğine benzeyip benzemediği bilinmiyor, ama o zamandan beri ondan bir haber alınmadı. Hepsi Katolik Rum olan Yorgi Obegi, karısı, oğlu ve kızı, karısının dört kardeşi sürgün edilenler arasındaydı. Diyarbakır'dan çıkar çıkmaz Yorgi Obegi ve dört genç, aynen Ermeni erkekleri gibi, karılarından ayrıldılar ve başka bir istikamete götürüldüler. Kadın o zamandan beri kocasından ve kardeşlerinden bir haber alamadı. Yolda Bayan Obegi'nin her iki çocuğu kaçırıldı. Büyük zahmetlerden sonra oğlunu yeniden buldu, ama sekiz yaşındaki kızını bulamadı. Diyarbakır'da sadece Ermeniler yoktu. Diğer dinî cemaatlerin mensupları neredeler? Bu, Konsoloslüğün oradaki temsilcisine sorulabilecek kolay bir soru. Diyarbakır'da bulunan ve ismini vermek istemeyen Hıristiyan bir Osmanlı Subayı bana bu şehirde sadece tek bir Rum peder bulunduğunu anlattı; o nerede? Öldürüldü. Hıristiyan subay bana oradaki polis komiserinin Gabriel adında bir sürgünün öldürüldüğünü söylediğini anlattı. Onun tahminine göre biri İngiliz, diğeri Rus olan, Atkinson ve Paskal adlı iki kişi de iki ay önce öldürülmüş. Polis komiseri ona, onları kendisinin öldürdüğünü anlatmış »

[28] Uğur Ümit Üngör, *Modern Türkiyenin İnşası...*178-179.

[29] Wolfgang Gust, *Alman Belgeleri, Ermeni Soykırımı 1915-16*, Alman Dışişleri Bakanlığı siyasi Arşiv Belgeleri, çev Zekiye Hasançebi - A. Takcan, Belge 2012, s 429

[30] 12 Temmuz 1915, DH.ŞFR., 54/411, Taner Akçam, Soykırımın Yapısal Bir Unsuru Olarak Asimilasyon ve Zorla Müslümanlaştırma, Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler Konferans Tebliğleri, HDV yayınları 2013, s 142-

[31] BOA/DH.ŞFR, no. 54-A/382 Dahiliye Nezareti İAMM'den 11 Ağustos 1915

[32] Erzurum sürgün kafilesinden birtakım zengin Ermeni kadınları, olaysız ve "yasal" bir

servet transferi için Müslümanlarla evlenmek zorunda bırakıldılar. Başka bir vakada ise polis, sürgün edildiği yerden kaçarak Malatya'ya ulaşmayı ve ABCFM hastanesine sığınmayı başaran zengin bir Harputlu Ermeni kadını yakalamak için olağanüstü bir çaba sarf etti. Aslında polis kadın kaçakları fazla umursamıyordu, ancak bu vakada kadının komisyona verilmeyip yerel ileri gelenler tarafından el konulan mülkünü geri isteyebilme tehlikesi mevcuttu... Harputlu bir Türk, haremine dahil ettiği bir kıza ait ve ABD'ye gönderilmiş olan parayı, söz konusu kişinin arzusu dışında geri istiyor, hatta bu maksatla valiyi [Sabit Sağırılı] devreye sokuyordu. Hans-Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet, 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İletişim, 2005, s. 606-607

[33] 23 Eylül 1931 günlü *Diyarbakır Gazetesi* Hacı Büzruk Mahallesinden Ahmet Cemil efendi oğlu İhsan Efendinin 1200 liraya aldığı Fatih Paşa mahallesinin cirik fûrunu sokağındaki 31-6471 eski 53-37 yeni rakamı ba? Numaralı hanenin Mart 927 tarihli ve 40 numaralı Tapu Kaydile senedinde satanın ismi acamiyan istipan kerimesi Nevart ve beyinin ibraz olunan hüviyet cüzdanında ismi Fatma Zikiye olarak mukarrer olduğu ve isim isim muhaneyetinin kendisinin bilihtida Fatma Zikiye namını almasından ileri geldiği nüfus idaresinden bildirilmesinden Tapu kayıt ve senedinin tahsis olunacağından tashih isminden dolayı kendini mutezarrır ad edenlerin ilan tarihinden itibaren on gün içinde Tapu idaresine müracaaat etmeleri veyahut taraflarından b?? Senet kefil göndermeleri ilan olunur.

[34] DH.ŞFR 537-94, Bedri'den Dahiliye Nezareti'ne, Diyarbakır, 18 Kasım 1916, No. 1075; DH.ŞFR 70-79, Şükrü'den Diyarbakır vilayetine, 23 Kasım 1916, İAMM, İskân Şubesi Umumî 1089.

[35] Hilmar Kaiser, *Diyarbakır'da Ermeni Kıyımı*, çev. Ayşem Gür, 2015, s. 262-263

[36] El konulan mallar ile ilgil daha geniş bil ve listeler, Sair Çetinoğlu, Diyarbakırda Ermeni Mallarını Kim Aldı ? Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı, HDV yayınları, 2013, s368-406, Sait Çetinoğlu, Ergani'de Soykırım ve Ermeni Mallarının

Paylaşımı,

https://www.academia.edu/41813127/Erganide_soykirim_ve_Ermeni_mallarinin_paylasimi
(7.09.2020)

[37] Raymond Kevorkian, *Ermeni Soykırımı*, Çev. Ayşe taşkent Ekmekçi, İletişim, 2015, s. 512.

[38] Uğur Ümit Üngör, Mehmet Polatel, *Confiscation and Destruction...* s 150-151

[39] Savur, Zeki Teoman Halkevi Başkanı, C.H.P. Halkevi yayın: 2 1944 s 6-7

[40] Uğur Ümit Üngör and Mehmet Polatel, *Confiscation and Destruction...* s 160

[41] Personal communication by Richard G. Hovannisian, Los Angeles, 18 April 2010. Uğur Ümit Üngör and Mehmet Polatel, *Confiscation and Destruction...* s 164

[42] Yervant Tirpanciyan ile yapılan mülakat (özel arşiv) Yervant Tirpanciyan mülakatında, Veli Necdet'in dedesinin İtalyan olduğunu Müslümanlığa dönerek Veli adını aldığını eklemiştir.

[43] Hilmar Kaiser, *Diyarbakır'da Ermeni Kıyımı...* s 267

[44] Uğur Ümit Üngör and Mehmet Polatel, *Confiscation and Destruction...* s. 167.

[45] Hilmar Kaiser, *Diyarbakır'da Ermeni Kıyımı...* s. 269.

Kaynak: kuzgunportal.com

YAZARIN DİĞER YAZILARI: <https://tarihvetoplumlar.com/sait-cetinoglu/>